

KIRKENS PROFANBENYTTTELSE I ÆLDRE TID.

Af Kai Uldall.

(Fortsat.)

Fyr, Sømærke Observatorium. I Køge Kirkes Taarn er i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede indrettet en Karnap til en Fyrlygte, som har lyst mod Øst udover Køge Bugt og vist Vej til Byen, og paa Knebel Kirkes Vaabenhus er anbragt en primitiv Hejseindretning til en Lygte, hvorefter man tidligere har kunnet finde Sejllobet ind til Knebel Vig. Lygtens Plads er nu i Udkanten af Kirkegaarden. Fra enkelte gotlandske Kirker er bevaret Smedejærnsgrøder, der har hængt ud fra Kirketaarne som Fyr.

Den Mulighed, at man undtagelsesvis kan have brændt Bavn fra et Kirketaarn, er allerede nævnt. Anden Signalering kunde naturligvis ved særlige Lejligheder finde Sted fra Taarne, f. Eks. indrettede Generalkommandoen under Krigen med England en Galge med Signalballoner paa Taarnet af Stubberup Kirke paa Fyn.

Det er en kendt Sag, at adskillige Kirketaarne fik Betydning som Sømærker, saaledes Egebjerg og Boeslunde paa Sjælland, Kappel paa Lolland, Svindinge paa Fyn, Tamdrup, Humlum og Kobberup i Jylland samt mange flere, hvoraf de vigtigste anføres i H. O. Scheel: »Krigens Skueplads« (1785). Der er Eksempler paa, at Søfarende af denne Grund bidrog til Taarnets Vedligeholdelse, saaledes som ved Ribe Domkirke, eller paa anden Vis skænkede Kirken Gaver. Pelworms Beboere var fritagne for at svare Tønde- og Baakepenge i Heveren, saa længe deres Kirketaarn vedligeholdtes som Sømærke.

Paa nogle faa Kirketaarne har man indrettet astronomisk Observatorium. Rundetaarn ved Trinitatis Kirke i København behøver ikke nærmere Omtale her. Ved Aar 1800 var der Observatorium i Brejninge Kirkes Taarn paa Taasinge, ved 1830 paa Snoldelev Kirketaarn ved København. Det af Vedel Simonsen omtalte Observatorium paa Dreslette Kirketaarn paa Fyn skal maaske blot forstaaes som en Udsigtsplads, som Niels Ryberg lod indrette der ligesom paa Taarnet af Kong Kirke i Sydsjælland.

Skole. Da den almindelige Folkeundervisning fra først af øvedes gennem Kirken, er det naturligt, at Kirkebygningen maatte gøre Tjeneste som Skole. Med Reformationen rejstes Kravet om, at Almuen kunde læse Skriften paa Dansk, og det blev paalagt Sognepræsterne at forestaa Undervisningen i Kristendom, idet de selv skulde undervise de ældre, medens Degnen under Præstens Tilsyn skulde undervise Børnene. Ordinansen af 1539 bestemte, at Degnens Katekismuslæsning med Børnene skulde finde Sted en Gang om Ugen paa et af Sognepræsten udpeget Sted, og Peder Palladius' Visitatsbog, hvis Anvisninger fik Gyldighed for hele Landet, paalægger Børnene at møde i Kirken om Mørgegen, naar Degnen klemter 15 eller 16 Klemt, »og straks findes her udi disse overste Stole, og eders Sogndegn skal staa og læse Børnelærdom for eder med Lyst og Lempe«. Der udviklede sig mange-steds den Praksis, at Landsbyskole afholdtes i Kirken, i Sakristiet eller i Vaabehuset, og denne Ordning vedvarede hist og her til op i det 18de Aarhundrede, altsaa til den Tid, da Landsbyskoler ellers var rejst overalt i Landet.

Skolen i Kirken finder vi oftest nævnt i Sønderjylland, hvor Ordningen holdt sig længst. Fra Haderslevegnen kan anføres Vonsild, Dalby, Vejstrup og Aller Kirker. I Magstrup benyttedes Sakristiet til Skole 1710. Aaret efter omtales Undervisningen i Stenderup Kirkes Vaabehus og i Bjert Kirkes Sakristi; det første var forsynet med 5 smaa Vinduer, Skorsten, 2 Borde og 2 Bænke, det andet med 9 Vinduer, Skorsten o. s. v. I Hjerndrup var der Skole med Skorsten, først i Taarnet, senere i Vaabehuset. Først 1765 fik disse sønderjyske Skoler egen Bygning. Fra Kongeriget kan tilføjes Øster Snede Kirke, hvori en Skoleholder ifølge Kirkeregnskabet 1614 lærte Børnene at læse og skrive »og plejede at staa paa Orgelværket«, samt Søllinge paa Fyn, hvor Skolestuen ved Aar 1700 var i det brede Kirketaarn. Ved samme Tid savnede de fleste Sogne paa Langeland Skolebygninger, men Degnene læste dog flittigt med Børnene, og enkelte Steder betalte man omløbende Lærere, som læste med Børn i Vaabehusene. — Efter Skoleundervisningens oprindelige Form

maa det have været lige saa naturligt at udnytte Kirken dertil som til Konfirmationsforberedelse.

En særlig Form for Undervisning i Kirken var Præstens og senere Kateketens Undervisning af de voksne Sogneborn, men denne vil dog formentlig ikke med Rette kunne inddrages under Profanbenyttelse. Det samme gælder Udøvelsen af det Lektorembede ved Domkirkerne, som allerede indførtes ved Kirkeordinansen. I Ribe holdt Lektoren sine latinske Forelæsninger over den hellige Skrift for Kanniker, Skoledegne og forstandige Borgere i det tidligere St. Barbara Kapel paa Sydsiden af Domkirkens Kor, hvor der var indrettet en Foredragssal. — Skønt den højere Skole fra katolsk Tid havde Tilknytning til Kirken, vil det ejheller i egentlig Forstand kunne betegnes som Profanbenyttelse af Kirkebygningen, naar en af Reformationstidens nye Latinskoler, saaledes som Skolen i Ringsted, tog en af Kirkens Tilbygninger i Besiddelse. Her er blot Tale om Benyttelse af en tiloversbleven Tilbygning. Ogsaa Kirkelader og Gildeshuse blev Skoler.

Bibliotek. Som en naturlig Følge af den katolske Gejstligheds Overlegenhed indenfor de litterære Sysler knyttedes Middelalderens Biblioteker til de større Kirker eller kirkelige Stiftelser, i første Række til Domkapitlerne. Undertiden kunde disse Bogsamlinger have Plads i selve Kirken. Den i 1419 afdøde Degn i Roskilde Laurits Jensen oprettede et Bibliotek i St. Sigfreds Kapel ved Domkirken. Det var Sædvane at testamentere Bøger til Kirkerne, og denne Skik holdt sig endnu en Tid efter Reformationen. Efter denne blev Biblioteker ved Kirker og Kløstre undersøgt, først for at fjerne papistiske Skrifter, senere for at indsamle værdifulde Værker og imødekomme Ønsker om Opretelse af Bogsamlinger ved Latinskolerne. 1554 paabød saaledes et Kongebrev Undersøgelse af alle de Bøger, som fandtes i Koret eller Sakristiet af Voer Klosterkirke. Ribe Domkapitels Bibliotek fandtes i Kapellet Betlehem, men flyttedes, da dette blev omdannet til Gravkapel, til St. Barbara Kapel. 1561 fik Bispem i Aarhus Brev om at samle alle de Bøger, som fandtes ved Domkirken eller tilhører den, samt de, der senere maatte blive givne dertil, til et

Bibliotek, der altid skulde blive ved Magt. Det siges dog ikke direkte, at dette skulde have til Huse i Kirken. 1573 udstedte Frederik den Anden Gavebrev til Skolen i Aalborg paa den Bog-samling, som afdøde M. Henrik Gercken havde efterladt sig; Bøgerne skulde registreres og indsættes i Vor Frue Kirke. To Aar senere omtales et Liberi, som man var begyndt at anlægge i Budolfi Kirke i samme Købsted, og indtil 1717 stod denne Bog-samling i et Kammer bag Koret. — I Fuglse Kirke paa Lolland viste Henning Gøye til Kærstrup 1596 Stedets Provst et kosteligt Liberi af alle Fakulteter, som han havde skænket Kirken til evig Ihukommelse og blivende Liggendefæ, og som da var anbragt ovenpaa denne Adelsmands Begravelsessted i Nordkapellet. Den i 1588 afdøde Provst Peder Hasling i Nykøbing paa Falster testamenterede sin Bogsamling til Brug for Stedets Præster, og den opbevaredes senere i et Skab paa Korets Syd væg. I det øvre Stokværk af det paafaldende høje Vaabenhus ved Hornslet Kirke opbevaredes Holger Rosenkrantz den Lærdes (død 1642) Biblio-tek, som senere udvidedes af Iver Rosenkrantz og af Præsten M. Rise, bl. a. med latinske og græske Klassikere. Helt op mod vor egen Tid fandtes Bibliotek i Flensborg Nikolajkirke, og omkring 1800 omtales det af Sognepræsten Peder Wandal (død 1659) skænkede Bibliotek i Magstrup Kirke ved Haderslev, som bl. a. indeholdt græske Haandskrifter. Det i 1806 oprettede Morsland Laanebibliotek fik Plads i et Aflukke i Nykøbing Kirkes Nord-osthjørne, hvor Døbefonten tidligere stod. Roskilde Stiftsbiblio-tek stod indtil 1859 i Riddersalen over Helligtrekongers Kapel ved Roskilde Domkirke. Universitetsbiblioteket paa Trinitatis Kirkeloft i København er for kendt til at behøve nærmere Omtale.

Bogudsalg. For Bogtrykkerkunstens Indførelse var det i Reg-len gejstlige Personer, som foretog Afskrivningen af Bøger og andre Manuskripter, og herved fik Boghandlen en naturlig Til-knytning til Kirken. Dertil kom den Omstændighed, at Marked-afholdelsen ved Kirker paa Valfarts- og Festsdage gav Boghand-lere Anledning til at rejse deres Boder eller Stader paa Kirke-

gaarde eller i Kirker. De saaledes falholdte Bøger skulde naturligvis helst omhandle religiøse Emner, men det var ingenlunde altid Tilfældet. Ved Siden af Bøger forhandlede Flyveblade, Vægtavler, Helgenbilleder, der efter Reformationen erstattedes af Skriftsprog og lignende Tryksager, som var efterspurgt i større Kredse. 1638 fandt Christian den Fjerde sig foranlediget til at give Bogførerne i Landet følgende Advarsel:

»Eftersom vi komme i Forfaring, hvorledes underskedlige Bøger og Skrifter, som Ulspil og deslige, saa og Ietfærdige Boleviser og andre utjenlige Viser, Digt, Fabel, Æventyr og ublu Kærlighedsbøger endog i Kirkerne paa mange Steder udi vore Riger Danmark og Norge, mange til stor Forargelse, at sælges, uanset dér alene Bøger fal skulde holdes og saadanne Skrifter, som til Opbyggelse tjene kunde og ikke til Forargelse og Nedbrydelse, da endog paa ingen Steder her udi vore Riger bør at lides (d. v. s. taales) Ietfærdige og forargelige Bøger, dog paa det ikke alene saadanne ublu Skrifter og Viser, medens og al anden Fabelværk, Ulspil og Æventyr af Kirker nu først kan vorde afskaffet, ville vi med dette vort aabne Brev strengeligen og alvorligen alle Bogførere, som i begge vore fornævnte Lande med Bøger handle, forbudet have, at de ikke herefter enten fornævnte Ulspil eller andre saadanne fornævnte unyttige Skrifter udi nogen Kirke fal haver, sælger eller afhænder. Saafremt nogen Bogfører sig herimod forbryder, da skal alle deslige Bøger og Ietfærdige Skrifter hannem fratages, og han efter sin Formue bøde til Kirken. Thi byde vi og hermed strængeligen befale alle vore Lensmænd, Bisper, Provster, Præster, Kirkeværger over begge fornævnte Riger, de flittig Indseende herudi have og alvorligen herover holde, som vedbør. Og paa det ingen Bogfører sig uafvidende mod dette vort Forbud skal forbryde, da ville vi, at Præsten og Kirkeværgerne til hver Kirke, som Bogførerne begære deres Bøger at sælge udi, skulle dennom om dette vort aabne Brev tilforn advare, og om Præsten til hver Kirke og Kirkeværgerne findes forsømmelige, Bogførerne herom at paaminde og advare, og Bogførerne tilstedes i Kirkerne saadanne forbudne utilbørlige Bøger og Skrifter at falholde, da

skulle de efter Lensmandens og Bispens Sigelse bøde til Kirken. . . . ».

Om Boghandlen i Københavns Fruekirke foreligger der særlig fyldige Oplysninger fra Tiden efter Reformationen. 1549 indrettede en Snedker et Liberi i St. Rochi Kapel ved denne Kirke, og her oprettedes et fast Bogudsalg, der 1561 blev udlejet til Boghandler Baltzer Kavs og efter hans Død 1583 til Hans Aalborg, der 1597 fik Lejekontrakt paa længere Sigt og samtidig sikrede sig Tilladelse til at opsætte et Skab til Bøgerne i Kapellet eller andet belejligt Sted i Kirken. Senere nævnes andre Stader i Kapellet, saaledes overtog Valentin Bogbinder et i Aaret 1606, medens Salomon Sartor, der tidligere havde staaet med sine Bøger paa en Plads, hvortil Fonten flyttedes, 1622 fik et andet i Kapellets Gang; tre Aar senere flyttede han efter Overenskomst med Hans Aalborgs Enke ind i selve Kapellet. Aktstykker vedrørende Frue Kirkes Boghandlere i Tiden efter 1614 er iøvrigt udgivet af H. F. Rørdam i Danske Magasin 5. Række I Bind, p. 133 ff., hvorfor der ikke her skal kommes nærmere ind derpaa. Blot skal det nævnes, at omrejsende Bogførere ogsaa slog deres Stader op i Kirken ved Siden af de faste Bogudsalg. F. Eks. betalte en tysk Bogfører, Just Styrz, 1559 Leje af et Stade i Vaabenhuset.

I Københavns Nikolajkirke havde Christian Cassuben Bogudsalg i 1660erne. 1553 stod Bogfører Hans Vingaard fra København med sin Svend i Malmø Kirkes Vaabenhus, og Kirkeregnskaberne fra 1555 nævner ogsaa Boghandlere der. Til Ribe Domkirke betalte Bogfører Hans Bremer fra Aarhus for et Stade under Efteraarsmarkedet 1599, og i første Halvdel af det 18de Aarhundrede kunde man endnu købe Bøger og Viser i Domkirken. I Aarhus Domkirke fik Fru Else Marsvin 1625 Gravsted i en Del af Nordkapellet, »som Bogføreren plejer at staa«, men dette betød ikke, at Boghandlen i Kirken var forbi, thi 1647 modtog den Leje af to Stader for Bogførere. I Kirkeregnskaber fra Horsens finder vi lignende Indtægtsposter: 1687 »En Boghandler for Stade i Kirken 2 Mark«, 1693 »Tre Bogbindere for Stade i Kirken St. Hans Marked 1 Rigsdaler«, efter Mikkelsmarked samme Aar »En Bogbinders Kone betalt 2 Mrk. for et Stade i

Kirken ved Marked«, og endelig 1694 »Sophie Bogførers for at staa i Kirken til St. Michaels Marked 2 Mark«. Til Viborg Domkirke drog Bogbinder Bertel Wolche fra Aalborg med sine Bøger ved Snapsting og anden gunstig Lejlighed, og omkring 1685 var der tre eller fire Stædepladser i denne Kirke. I St. Knuds Kirke i Odense holdt Peder Havbold af og til sit Udsalg i det 17de Aarhundredes senere Del.

Markedsboder. Anden Handel. Markeder opstod paa Steder, hvor Folk samledes i stort Tal paa bestemte Tider af Aaret. I Middelalderen gav Kirkens særlige Fester eller Højtider Anledning til Markedafholdelse. Ved Kermesse eller paa andre særlige Fest- eller Afladsdage strømmede Andægtige, Syge eller Afladsøgende med deres Paarørende til den paagældende Kirke, og der var da en særlig god Lejlighed til at handle. Markedsboderne rykkede Kirken nær og trængte ikke sjældent ind paa Kirkegaarden, ja ind i selve Kirken. I Købstederne var jo Torv og Markedsplads hyppigt Kirkens nærmeste Nabo, og i Landsbyerne laa Torvets Forgænger, Gadepladsen med Bystævnet, hyppigt ud for Kirken. Ogsaa udenfor Markedstid var Handlende tilbøjelige til at tage Opstilling ved Kirken. Paa Søndage lod Oluf Bager Klæde sælge i Alenvis paa fynske Kirkegaarde. I vor egen Tid huskes Kagekonen foran Landsbyens Kirkegaardslaage.

Lollands Gejstlighed klagede 1579 over, at der sommesteds kom Fremmede med deres Varer og vilde bruge Købmandsskab om Søndagen paa Kirkegaarden eller udenfor denne. I Aarhundredet efter Reformationen maatte Regeringen atter og atter udstede Forbud mod Søndagshandel ved Kirketid, samtidig med, at den Gang paa Gang foretog Omlægninger af Markeder, dels ved at henlægge dem fra Søn- og Helligdage til Hverdage og dels ved at flytte dem bort fra saadanne Kirker, hvor der efter gammel Sædvane skete Misbrug. Om ikke eneste Aarsag, saa var Markedets Profanering af Kirke eller Kirkegaard en af Bevæggrundene til saadanne Paabud. Allerede Christian den Anden søgte — dog utvivlsomt af Hensyn til Købstednæringen — ved sine Privilegier for Købstederne paa Sjælland og Smaalandene

af 1521 at forbyde Markeder paa Landsbyer, Kirkegaard, Herregaarde, Klostre og Præstegaarde.

1489 nævnes Viborgernes Stadelpladser ved Marked paa Vester-vig Kirkegaard. 1540 traf man i Ribe Bestemmelser om Ordningen af Markedsboder paa Domkirkegaarden. Boderne skulde bygges paa Kirkegaardens nordre Del, saaledes at Købstadens egne Kræmmere stod i Række langs med Kirken og de fremmede Kræmmere overfor dem paa den Side, der vendte ud mod Boddelsgade. Saa længe der var Plads paa Kirkegaarden, maatte ingen Boder opsættes paa Gaden. Fire Aar senere solgte Ribe Kapitlet til Byen syv Boder, som stod paa Kirkegaarden ud til Torvet. — 1561 forbød Provsten Kirkevængerne i Sæddinge paa Lolland at tillade nogen, hvem det end var, som kom til Sæddinge Marked Trinitatis Søndag, at opslaa deres Boder paa Kirkegaarden eller græsse deres Heste der. 1585 flyttedes det Marked, der tidligere var holdt Vor Frue Dag nativitatis (8de September) i Lerup By, til Han Herreds Tingsted, da Stedets Præst havde klaget over, at Kirkegaardsdiget blev nedbrudt af Kødmande til Gruer og Hytter, og at Vaabenhusedøren var bleven opbrudt og Kvæg drevet derind. Ved samme Lejlighed oplyses det, at dette Lerup Marked havde sin første Begyndelse fra den pavelige Aflad og da kun besøgte af en eller to gaaende Kræmmere, der drev nogen Smaahandel; men Aar for Aar var det bleven besøgt af flere og flere Købmænd og Almuesfolk. Markedets Tilknytning til Kirken er herved tydeligt udtalt, derimod nævnes det ikke, at der fandtes en Helligkilde, Vor Frue Kilde, Vest for Kirken.

Det vilde ikke falde vanskeligt at oplede flere Eksempler paa Markedafholdelse paa Kirkegaard, især ikke ved saadanne, hvor der fandtes en Helligkilde eller andet Maal for Valfart. Adskiligt sværere er det at finde danske Vidnesbyrd om Handel indenfor Kirkens Mure, naar der ses bort fra den allerede omtalte Boghandel. Fra Udlandet er Forholdet imidlertid velkendt. Sorø Klosterregnskaber fra 1560erne viser, at fremmede Købmænd dengang solgte Varer saasom Peber og Ingefær i Kirken, og Ribe Tingbog fra 1612 røber, at en Buntmager havde haft Stade i Dom-

kirken ved tre Markeder. Endnu op i det 19de Aarhundrede var der Markedsboder i Slesvig Domkirkes Korsgange.

Gilde. Kun faa Kilder omtaler den middelalderlige Skik at holde Maaltid eller Drikkelag i Kirken ved Bryllup, og kun Andtydninger kan, efter at være sammenholdt med Paralleller fra andre Lande, tages som Vidnesbyrd om, at ogsaa andre Gilder kan have fundet Sted i det indviede Hus.—I »En Tractat« skriver Peder Palladius angaaende Bryllup: »Her skal man ramme Maade med, at det bliver ikke for meget eller for mange Dage, ejheller med stor Overflodighed, efterdi at den Huggetonde er aflagt, og Bryllupsfolkene maa ikke heller æde og drikke i Kirken eller gore et Dansehus af Kirken, thi det horer Djævelens Børn til og skeer til Guds store Bespottelse«. Videre hedder det i Palladius' Visitatsbog: »... ingen tilstede at ride eller rende ind paa Kirkegaarden i Bryllupstid, det horte Djævelen til saa vel som den Slemmen og Demmen, man havde i Kirken paa anden eller tredie Bryllupsdag, det er aflagt til Landsting«, og senere sammesteds: »... ikke den Slemmen og Demmen og Dansen med Pibe og Tromme, som skete her udi Sjælland inden Kirkedørene om Mandag eller Tirsdag i Bryllupsugen, det horte Djævelen af Helvede til og er derfor aflagt til Landsting ved Kongens Sværd«. Her har altsaa foreligget en fra Papismen arvet Skik, som man med ganske særlig Strængighed, Trusel om Dødsstraf ved Kongens Sværd, søgte at afskaffe. Men det gik dog ikke saa let hermed. 1564 noteredes paa Roskilde Landemode, at ved Bryllupper maatte Maden eller Drikkevarerne ikke bringes ind i Kirken, at der ikke skulde holdes Ædegilder og Drikkegilder der, og Aaret efter paalagdes det sammesteds, at Præstemænd ikke maatte være Køgemestre eller beflitte sig noget med Huggetonde. 1573 omtaler N. Jespersen i sin Gradual »Utugt af drukne Folk, Spillemænd, Mad og Drikke i Kirken«. Skikken kendes ogsaa pletvis fra de andre nordiske Lande, saaledes forbød man paa Gotland Folk at komme drukne paa anden Bryllupsdag, »forklædt eller uforklædt med Øl eller anden Drik til Kirken«. — I senere Tid omtales den som opretholdt visse Steder

i Landet, dog nu saaledes, at Maden eller Drikken indtoges paa Kirkegaarden eller foran Indgangen til denne paa den aabne Plads, som i en Del sonderjyske Sogne bærer Navnet Brudepladsen. Netop i Sønderjylland og Ribeejnen synes Sædvanen at have holdt sig længst. Om Oksby i Tiden ved 1840—50 meddeler Morten Eskesen i sine Erindringer, at det var Skik, at man bragte »gode Sager med sig fra Højtidsgaardene og til Kirken, hvor der da blev ovet en storartet Gæstfrihed lige udenfor Kirkegaardporten, hvor Vognene holdt med Mad og Drikke, baade Øl og Brændevin. Jeg blev noget sær ved det, da jeg første Gang, jeg var i Oksby Kirke, blev taget under Armen af en ungdommelig, munter Mand, som jeg aldrig før havde set, ført ud af Vognen og med stor Venlighed budt Krims (en Slags Kage) og en Taar paa Brudeparrets Velgaaende«.

Naar nyere Tids Folkeskik vedrørende Maaltid og Drik udenfor Kirken ved Bryllup kan føres tilbage til Middelalderens Gilde i selve Kirken, saa maa det være et Spørgsmaal, om ikke ogsaa andre fra nyere Tid kendte Skikke med tilsvarende Traktement ved Kirken har fulgt samme Udviklingslinie, selvom de næppe kan have været saa indgroede som Bryllupsskikken. I danske Folkelivsskildringer fra 18de og 19de Aarhundrede forekommer nu og da Meddelelser om Traktement ved Kirken saavel ved Daab og Kirkegangskoners Indledning efter Barnefødsel som ved Begravelse. Ved Daab i Ods Herred blev medbragt Mad saaledes efter Kirketjenesten uddelt ved Vaabenhusdøren, og det gjaldt om, at alle, der ikke havde taget Del i Dagens foregaaende Gildesmaaltid, nu fik Del i Maden. Ifølge en af Tang Kristensens Optegnelser havde Bønderne i Skæve i Vendsyssel »langt ned i Tiden holdt Gravøl, efter at Liget var sat i Jorden, uden for Kirkegaarden; de havde Smørrebrød og Brændevin med i Overflod«. Her er maaske ikke Tale om det egentlige Gravøl, men dette Maaltid, ved Graven eller i Kirken, er velkendt fra andre europæiske Lande. — Folkevisen nævner Dans paa Kirkegaard.

Vedrørende Gildesskikke i Kirker ved Aarets Fester og Højtider foreligger der sparsomme Meddelelser, og ogsaa her er enkelte ældre Kilder for Haanden. I Ærkebiskop Birgers Synodal-

statuter, trykt 1514, forbydes, at »nogle i visse Kirker, Kapeller eller Kirkegaarde paa visse hellige Aftener og Nætter, især St. Johannes den Døbers og Budolphi, uden Frygt for Gud vedblive med hedenske Skikke, idet de opføre Danse, tage Billederne (∴ Helgenfigurerne) ned fra Altrene, synge de skændigste Sange og udøve andre overtroiske Misbrug, som de aarlig plejede at udøve«. I det 17de Aarhundrede huskede man endnu paa Föhr, at de nordfrisiske Jomfruer tidligere havde danset det nye Aar ind foran Vesterlandsför Kirkegaardsportal. 1564 blev der paa Roskilde Landemode nedlagt Forbud imod, at Præster tog Offer af Majgreven og hans Følge af unge Bondekarle, der første Søndag i Maj drog bevæbnede og drukne ind i Kirken. — Maaske kan et og andet Træk af gammeldags dansk Folkebrug betragtes som den sidste Udløber af lignende Skikke, saaledes det paa Mors erindrede, at Børnene i Erslev alle skulde løbe op paa Kirkegaarden for at lege, medens Kløkkerne Juleaften ringede Julen ind.

Det kan diskuteres, om de her berørte Sædvaner ved Familie- og Aarsfester kan betegnes som profane. De hører til de forskellige Brug, som den katolske Kirke mødte paa sin Vej frem gennem Europa og ofte maatte tolerere, saaledes at de officielt eller uofficielt kunde glide ind som lokale Kirkeskikke. — Som Befordrer og Opretholder af saadanne Kirken paatvungne Festskikke staar i første Række Gildesvæsenet, saaledes som det fremtraadte saavel i de primære, i Landbefolkningens Lag naturligt fremvoksede Gildesorganisationer, som i de sekundære, navnlig fra Købstederne kendte Helgengilder. Gennem Gildeskraaer og andre Kilder ses, hvorledes Samdrikken og Fællesmaaltidet ved Festerne indebar sakramental Værdi. Skridtet fra Gildeshuset til Kirken var ikke langt. Gilder kunde have egen Præst og Kapel ved en Kirke, og udenlandske Kilder viser, at Gildesbrødrene meget vel kunde møde til Højtidsbordet i dette Kapel eller andetsteds i Kirken. Det af Christian den Første stiftede Ordensbroderskab, hvoraf Elefantordenen opstod, havde Tilknytning til det ligeledes af Kongen stiftede Helligtrekongers Kapel ved Roskilde Domkirke og har haft Mødesal i den saakaldte Riddersal i Ka-

pellets andet Stokværk. Her er utvivlsomt afholdt en Del af Broderskabets »højtidelige Dage og Værtsskaber«, hvori Kong Hans ifølge Ove Bilde altid deltog. Det er sandsynligt, at dette Eksempel ikke er det eneste, og at enkelte af de Rum, der kan træffes i øvre Stokværker i Taarne og Tilbygninger ved danske Kirker, kan forklares som Gildesstuer for Kalenter eller Helgengilder. Paafaldende er det, at flere Kirker har to middelalderlige Vaabenhuse, og den ovenfor nævnte Tradition om senere Tids Fællesspisning i Vaabenhusedøren kan maaske tyde paa, at saadanne Tilbygninger kunde benyttes af Landsoggenes Gildeslag. — Det vilde føre for vidt her at gaa nærmere ind paa de fra Europa kendte sakramentale Maaltider i Kirke eller paa Kirkegaard eller paa de især fra den græsk-katolske Kirke kendte Spise- eller Gildesrum, hvoraf der i en Kirke kunde være ét for Kvinder og ét for Mænd.

Det sparsomme danske Materiale, som her har kunnet samles vedrørende Gilder i Kirken, tillader ikke almindelige Slutninger. Men det kan dog anføres som paafaldende, at adskillige af de middelalderlige Gildeshuse, hvis Beliggenhed er nærmere kendt, er opført paa eller op til Kirkegaarde. Kendskabet er saa at sige begrænset til Gildeshuse i Købsteder, medens der kun undtagelsesvis foreligger nærmere Oplysninger om Gildeshuse, eller som de ogsaa kaldtes Gildeslader, i Landsognene. Kirken i Vranum Syd for Viborg filmageskiftede sig 1465 Gildets Hus der, saa der er Grund til at antage, at det har ligget nær denne. De primitive aabne Gildesvale for de bornholmske Sognegilder laa fortrinsvis ved Kirkerne. Olaus Magnus meddeler vedrørende Sveriges seneste katolske Tid, at Befolkningen plejede at afholde fromme Fællesmaaltider ved visse Højtider »i et stort Hus ved Kirken, bygget til dette Formaal«. Fra senere Tid kendes svenske Gildesstuer til Bryllupsgilder, og her kunde den symbolske Sengeledning finde Sted i en af Kirkens Tilbygninger, f. Eks. Sakristiet. I Danmark forbød Christian den Anden ved sine kortvarige Bestemmelser om Indskrænkning af Overdaadighed Almuen paa Landet at indbyde flere Gæster, end deres daglige Stuer kunde rumme; Lader maatte ikke benyttes hertil, ej heller maatte nye Huse opføres til dette Brug. — Ved anden Lejlighed har Forfat-

teren udtalt Formodningen om, at en Del af de saakaldte Kirkelader kan have tjent som Gildeshuse.

I Forbindelse med ovenstaaende kan maaske ogsaa anføres, at en Del af de store Købstedkirker saa sent som i det 17de Aarhundrede fik legaliserede Vinkældere, saaledes Domkirkerne i Lund, Roskilde og Ribe. Overhovedet har det været almindeligt i ældre Tid at holde *Udskænkning* i Nærheden af en Kirke. Mange har aabenbart været tilbøjelig til at drikke, naar de var naaet frem til Kirken, og at tørstige Sjæle hist og her kunde se sit Snit til at tage sig en Hjertestyrkning under Guds-tjenesten, rober Betegnelser som Brændevinsgangen eller lignende, knyttet til visse Stolestader, f. Eks. i Nykøbing Mors og Thisted Kirker. — Fra de første Menneskealdre efter Reformationen foreligger en Række Forbud mod Præsters Krohold og Ølsalg, ligesom Folkelivsskildringer fra senere Tid betragter det som en almindelig Sædvane i mange Egne, at Følget ved Barnedaab eller Bryllup spiste og drak i Præstegaarden, sjældnere hos Degnen, umiddelbart før eller efter Kirkegangen. Maden var dog som Regel bragt med af Værtsfolkene fra Hjemmet ligesom ved den foran omtalte Spisning ved Vaabenhusdøren. I større Sogne havde man undertiden Husrum dertil ved Kirkestalden, hvor udenbys Kirkegængere opstaldede deres Heste. Af disse saakaldte Kirkestalde, Hestelader, Staldlader eller Kirkehuse og af Kirkelader opstod undertiden Kroer, f. Eks. i Vissenbjerg paa Fyn, og ikke uden Grund siger man, at Kro ligger ved Kirke.

Herberg? Det er ikke helt usædvanligt, særlig ikke i Optegnelser fra det 17de og 18de Aarhundrede, at træffe Sagn eller Paa-stand om, at en Præst eller Munk i fjævn Fortid har boet i en eller anden Kirke. Saadanne Paastande er i Reglen knyttet til de Kirker, der har et beboeligt Kammer, hvis Tilstedeværelse maatte være tilstrækkelig til at fremkalde Tanken derom. Er Rummet lille, tales der som foran nævnt om Præstens Skjul, et Begreb, som ogsaa kendes fra Norge og England. Man kan næppe lægge nogensomhelst Vægt paa saadanne sagnagtige Overleveringer i de enkelte Tilfælde, men ganske usandsynligt er det

ikke, at Kirker, der i Middelalderen er blevet betjent af præsteviede Munke fra et Kloster i Egnen eller af andre Løbepræster, kan have haft et særligt Herberg for det Tilfælde, at Præsten maatte overnatte paa Stedet. Hvad specielt de første Aarhundreder af vor Middelalder angaar, saa er Kendskabet til de herhenhørende Forhold meget begrænset. Der er ved enkelte Landsbykirker, saaledes f. Eks. Hunseby paa Lolland, Tegn paa, at der har boet smaa Klerkesamfund, og saadanne har meget vel kunnet have haft den samme bygningsmæssige Tilknytning til Kirken, som vi i det større kender fra Domkapitler og Klostre.

Kan der ikke siges noget afgørende om Præstens paastaaede Herberg i selve Kirken, saa forholder det sig anderledes, naar det gælder Herberg paa Kirkegaarden eller op til denne. Ved Jyllinge Kirkegaardsmur paa Sjælland havde Æbelholt Kloster et grundmuret »Kirkehus«, hvor Præstemunkene logerede, naar de kom til Kirken for at forrette Tjeneste. Ganske sandsynlige bliver derfor enkelte Traditioner om lignende Forhold, og der er ikke Grund til at tvivle om Rigtigheden af den af T. B. Bircheroed nedtegnede Overlevering, at grundmurede Huse laa op til Ubberud og Trøstrup-Korup Kirkegaardsmure paa Fyn. Munkene tog ind der, naar de var kommet fra Odense og ikke kunde tage tilbage samme Dag for ondt Vejr. Saa meget sandsynligere bliver denne Meddelelse fra Tiden omkring 1700, naar det ses, at Biskop Peter i Odense 1335 overdrog Prioren i St. Knuds Kloster og hans Efterfølgere at lade Ubberud Kirke betjene af præsteviede Munke eller andre Præster, og at Kirken ved Reformationen tilhørte Klostreet. Forhold som de her nævnte bringer Tanken hen paa de ovennævnte Kirkestalde eller Hestelader, som, naar Kirken havde en Fæster eller Tjener boende deri, kaldtes Kirkehuse. Heri kunde der i nyere Tid være en Stue for Præsten, naar Kirken var Annex, eller, som f. Eks. i Janderup eller andre store Sogne, for Sognebørnene. Fra Sverige kendes Sognestuer. En almindelig Herbergforpligtelse, som netop sædvanligvis knyttedes til Kirker, Klostre, Præstegaarde og Gildeshuse, hvilede ogsaa, om end maaske kun visse Steder, paa saadanne Huse eller Lader. I den nu forsvundne, grundmurede Kirkelade

ved Ørum Kirke i Djursland skulde der forhen til enhver Tid findes Lys og Brændsel til Rejsende. Man erindrer Finderup »Lade«, hvori Erik Klipping ifølge Folkevisen søgte Herberg i Mordnatten, og de Lofthouse eller Herberger, der kendes fra en Del Præstegaarde (Ingstrup, Lunde, Volstrup, Haverslev m. fl.). Kirkeladen ligger undertiden i Præstegaarden. I Horne Præstegaard paa Fyn findes et middelalderligt Stenhus med Kamin.

Skuespil. Ligesom Gilderne har ogsaa Processioner og Skuespil i Kirke og paa Kirkegaard i Middelalderen haft kirkelig Betydning. Som levende Billedbøger benyttedes gejstlige Skuespil overfor Menigheden, der ved Synet af de oprullede Scener af Kristi Fødsels- eller Lidelseshistorie eller af Helgeners Levned modtog Indtryk, som den ikke selv var i Stand til at skaffe sig ved Læsning af den hellige Skrift eller Legenderne. Spillene knyttedes til de Højtidsdage, hvis Tekst i Skriften de illustrerede, eller til en Helgens Festdag. Komedier med verdsligt Indhold, ja selv Narrespil, kunde dog ogsaa finde Hus i Kirker. De gejstlige Spil foregik først som Led i Gudstjenesten, senere i Tiden blev de løsnet derfra. — I Danmark har Efterklang af et saadant Festspil med tilhørende Procession holdt sig i de Optog, hvorved udklædte unge Karle eller Born, forestillende de hellige tre Konger fra Østerland, syngende drog omkring fra Hjem til Hjem Helligtrekongers Aften med en lysende Stjernelygte.

Efter Reformationen mistede Skuespillet ikke straks sin Forbindelse med Kirken, da Latinskolens Disciple bar Traditionen videre. Allerede i katolsk Tid maa Domskolernes Disciple og Kordrenge have medvirket i gejstlige Spil. Vedrørende Skolekomediens Historie i Danmark foreligger der i øvrigt Litteratur; vi skal ikke komme nærmere ind derpaa, men blot nævne enkelte Skuespilopførelser indenfor Emnet. I Pinsen 1573 spillede Disciple i Helsingør Komædie paa en af Købstedens Kirkegaarde. 1635 opførte Disciple i Slesvig paa Latin Terents »Andria« i Korret i Byens Domkirke, men udviste en saa usømmelig Opførelse, bl. a. ved at fremstille en Fødselsscene foran Højalteret og lade en af Kirkens udskaarne Figurer forestille Barnet, at Øvrigheden

senere modsatte sig Opførelsen af en anden klassisk Komædie paa dette Sted. Aaret efter fik en Trup Gøglere Tilladelse til at fremføre Komædien »Lazarus og den rige Mand« ved Kirker i Haderslevengen efter endt Søndagsgudstjeneste. Endnu 1706 fik Skolen i Aalborg Bispens Tilladelse til at spille Komædien om Lazarus i Budolfi Kirke. Skolekomædier paa Kirkegaardene var ret almindelige i enkelte større Købsteder. I Ribe var Palladsjorden Sydøst for Domkirken udlagt til Friluftscene og Festplads. Forordningen af 19. Maj 1676 forbød Komædiespil paa Son- og Heligdage.

Arkiv. Kirkernes Arkiver opbevaredes som Regel i selve Kirken eller i Sakristiet. Paa Roskilde Landemode hed det 1579, at Præster og Kirkeværgere skulde efterse, hvad der maatte findes i Kirkerne af gamle Breve vedrørende Kirkegods m. m., og dette »i« kan sikkert tages bogstaveligt. De mindre Kirker, der ikke besad større Ejendomme, kunde nøjes med en Brevkiste eller et Skab, hvori saavel Breve som Pengebeløb eller andre Værdigenstande laa under Laas og Lukke. Saadanne jærnbeslaaede Egetræskister kan endnu træffes i Kirker, og de omtales undertiden i Kirkeregnskaber og Inventarer. I Kærums Kirke paa Fyn fandtes saaledes 1644 en stor Jærnbindekiste samt et lidet jærnbundet Skrin til Kirkens Breve. Ifølge Degnen L. Høyer var der i Grevinge Kirkes Skriftestol fra 1585 indrettet et Skab til Kirkens samt Præste- og Degnekaldets Dokumenter, men der fandtes i Sakristiet en ældre Kiste med Smaarum med Paaskrifter, der viste, at de i 16de Aarhundrede havde rummet Arkivalier.

De Kirker, som i Middelalderen ejede betydeligt Gods, laa inde med et ret stort Arkiv. I Roskilde Domkirke findes endnu det meget store Skab, hvori Domkapitlets Arkiv opbevaredes, saaledes som Skuffernes Paaskrifter viser. I andet Stokværk af denne Kirkes Kapitelshus fandtes ogsaa det saakaldte Brevkammer, hvorved der er truffet forskellige Skjulerum til Værdigenstande. — Lunde Domkapitel havde 1294 Arkiv i Sakristiet, og Viborg »Stiftskiste« stod efter Reformationen, og vel ogsaa tidligere, i Domkirkens Sakristi. Den lollandske Gejstlighedens Fæl-

lesarkiv blev 1575 samlet i »Landekisten« i Stokkemærke Kirke. 1647 befalede Christian den Fjerde, at Kirkernes og Gejstlighedens Dokumenter skulde samles i Landekisterne. — Da de færreste Privatbygninger var opført af Grundmur, maatte en Kirke være et forholdsvis brandsikkert Opbevaringssted. Dertil kom Fordelen ved den Beskyttelse, som Kirkens Helg maatte give. Af disse Grunde fik ogsaa verdslige Arkiver undertiden Plads i Kirker. Det kunde være Tilfældet med Købstedarkiver. Ribe Købsteds Arkiv stod i Domkirkens store Taarn indtil 1594. Kolding By betalte 1618 for en ny Egekiste at indlægge og forvare Byens Breve udi, som findes udi Kolding Kirke udi Sakristiet, og endnu ved Midten af 18de Aarhundrede havde Thisted By sine Privilegier i en Kiste i Sakristiet. — Landsbyen Radsted paa Lolland opbevarede i Slutningen af det 17de Aarhundrede sin Vedtægt i Kirken, ikke hos Oldermænden, og det har maaske her som andre Steder været Skik at oplæse Vedtægten ved Kirkestævne en Gang om Aaret. — Godsarkiver og andre Privatarkiver indsattes ogsaa i Kirker. Hr. Axel Petersen Thot til Hærlof havde en Kiste staaende i Sakristiet i Lunde Domkirke, indtil hans Arvinger udtog den 1447. Samme Aar omtales en Adelsfamilies Breve i Sortebrødreklostret i Lund. 1575 nævnes Brevkammeret i Nordkapellet ved Viborg Domkirke. Det hed sig, at en Del af den jyske Adel havde henført Brevskaber og Dokumenter dertil under Skipper Clements Fejde. 1681 fandtes der endnu i Brevkammeret 20 Kister og lige saa mange Skrin med gamle Breve. 1584 gav Frederik den Anden Ordre til, at Brevene paa det nylig bortskodede Bekkeskov Kloster for Ildebrands og anden Skyld skulde sættes i Forvaring enten i et Hospital eller i en Kirke i den nærmestliggende Købsted. 1615 fandtes i Hee Kirke et Skrin med Breve vedrørende Hovedgaarden Voldbjerg i Hee Sogn, og 1627 registrerede to Adelsmænd afdøde Otto Banners Breve i Herrested Kirke paa Fyn. — I de københavnske Kirker hensattes mange adelige Brevkister. 1599 nævnes en Brevkiste i Frue Kirke, 1606 Breve i Helliggejst Kirke, hvorved maaske skal forstaaes Helliggejsthuset, 1707 gamle Breve i Vor Frue, Trinitatis og Niko-

laj Kirker. Fra Frue Kirkes Sakristiloft overførtes Adelsbrevene til Geheimearkivet efter Københavns Brand 1728.

En særlig Form for Arkiver i Kirker opstod, da Regeringen paabød Tingbøgers Førelse. I Recessen af 13. December 1558 hedder det: »Alle Breve skulle registreres, som udgives paa Tinge og Raadhus. Item skal hver Tingskriver have en Tingbog, udi hvilken han skal indtegne alle Domme, Skødebreve, Vidner og alle andre mærkelige Breve, som gaar til Tinget udi hans Tid, med samme Brevs Dato. Og naar samme Skriver dør eller udi andre Maade skilles ved Tinget, da skal den Bog indlægges udi Fjerdingskirke eller udi Landekiste udi hvert Herred eller udi anden god Forvaring, paa det hver kan forfare, om Behov gøres, hvis tilforne forhandlet er.« Dette Paabud gentoges senere, bl. a. i aabent Brev af 29. Marts 1573. — De saakaldte Fjerdings- eller Herredskirker har saaledes kunnet tjene som Herredsarkiv. 1637 vedtoges det at anskaffe et Skab til Tingbøgerne i Skads Kirke, og Skabet fik vistnok Plads i Koret. I Hee Kirke, der var Fjerdingskirke, hvorved Hing Herredsting afholdtes, skal Herredets Arkiv have haft Plads i Taarnets andet Stokværk, hvor der ved Taarnets Opførelse i ældre Middelalder var indrettet et Kammer i Nordsiden. I Aakirkes Taarn staar endnu Landstingskisten. — Kirkers Forbindelse med Ting skal senere blive berørt.

Depositum. Ligesom Arkivalier kunde ogsaa andre værdifulde Ejendele deponeres i en Kirke. 1549 forlød det, at en Adelsmand havde indsat en Kiste med Smykker, Sølvgenstande og andet i St. Hans Kirke i Odense. Hvorledes Præster eller andre i urolige Tider kunde gemme Værdigenstande i Kirker er omtalt foran. — Herreløst Gods blev undertiden midlertidig deponeret i Kirker. 1560 gav Frederik den Anden Ordre til, at Sejlene fra et ham tilhørende Skib, der var strandet paa Læso, indtil videre skulde ophænges i Kirken (jfr. p. 239).

En Særstilling indtog Fjerdingskirkerne i Jylland og Herredskirkerne i Østdanmark. I en saadan Kirke, hvorved Herredstingstedet ofte ses at have ligget, og hvori Tingbøgerne kunde indlægges, kunde en Debitor deponere det skyldige Beløb, naar

Kreditor paa Forfaldsdagen nægtede at modtage det eller af anden Grund ikke fik det i Hænde. Hermed havde Skyldneren indløst sine Forpligtelser. Forholdet maa have haft en særlig Betydning ved Indløsning af pantsat Jordegods, idet det sikrede Debitor imod Laangiverens uberettigede Forsøg paa som ufyldstgjort Panthaver at erhverve Ejendomsret til Pantet. Deponeringer i Herredskirken omtales i Erik Klippings Forordning af 1284, hvor det drejer sig om Erlæggelse af Afgiften Stud. Fra og med Begyndelsen af det 15de Aarhundrede forekommer ret mange Eksempler derpaa ved Indløsninger af Pantegods. Af et Tingsvidne fra 1423 ses, at Indløsning i et Tilfælde var indlagt i Domkirken i Lund. Vedrørende disse Forhold kan i øvrigt henvises til O. Niensens Afhandling om Herredskirker i Ny kirkehistoriske Samlinger III. — I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes, at en Mand, som 1665 fik Kendskab til et Tyveri i Karleby Sogn paa Falster, raadede Tyven til at lægge den stjaalne Pung ind i Tingsted Kirke, og at det fundne Hoved af en myrdet Kvinde 1729 opbevaredes i Hem Kirke, medens den retslige Undersøgelse stod paa.

Raritetssamling. I Middelalderen modtog Kirkerne som bekendt ved testamentariske Bestemmelser og andre Gaver adskillige Kostbarheder, der enten kunde gøres i Penge eller benyttes i ændret eller uændret Skikkelse til Alterkar, Relikviagemmer eller blot til Kirkens Pryd i Almindelighed. Hyppigt havde saadanne Gaver Form af kunstfærdigt forarbejdede Drikkekar af ædelt Metal eller af et eller andet sjældent Materiale. Fra udenlandske Kirker kendes saaledes Kar eller andre Beholdere af Halvædelsten, Konkylje, sydlandsk Nød, Drikkehorn af Elfenben m. m. Pilgrimme eller Korstogfarere havde særlig Lejlighed til at hjembringe Sydens Skatte, og Kirkerne rundt om i Europa fik deres Andel deraf. Det blev dog ikke alene ved de forarbejdede Ting, men man kunde ved Altre eller i Sakristier, særlig i Domkirkerne, se allehaande Rariteter saasom Strudsæg, Forsteninger, ejendommelige Dyrs Knogler, Meteorsten og andre Prøver paa Naturens Vidundere, hvortil man undertiden knyttede symbolsk Betydning

eller Forestillinger om Jærtegn. Andre Genstande kunde have Forbindelse med en Helgen eller med en anden historisk eller mytisk Skikkelse. — Samlinger af denne Art maatte vække Befolkningens Nysgerrighed, og de kunde ligefrem tjene til at lokke Folk frem til Kirken.

I Kunstmuseets Aarsskrift 1921—23 har Francis Beckett (»Sakristi og Kunstammer«) samlet Oplysninger om Klenodier i Kirker, og mellem disse træffes ogsaa Genstande som Krystalsten og to Grifæg (∴ Strudsæg), der fandtes i Ribe Domkirke 1312. I øvrigt foreligger der kun sparsomme Meddelelser om Rariteter i danske Kirker, men de udbredte Sagn om Alterkalkens Herkomst fra de Underjordiske viser, at man engang har haft let ved at betragte selv de hellige Kar som en Slags Kunstkammersager. — Velkendt var Dronning Margrethe-Minderne i Roskilde Domkirke, Hvæssestenen og Vadmelsbanneret, som Kong Albrecht sendte hende, og Dronningens Kjole, der nu som det eneste bevarede er at se i Uppsala Domkirkes Klædekammer. Til kirkelige Kunstkammersager maa ogsaa regnes de saakaldte absaloniske Sager fra Sorø og den dertil hørende Stav fra Roskilde Domkirke. Ogsaa Genstande, der oprindeligt havde været sakrale, kunde senere glide ind mellem Kirkens Rariteter, f. Eks. Gunildskorset. — Ifølge Rydaarbogen tilegnede Henrik Æmeltorp sig Stærkodders Kæmpetand ved sine Hærgninger paa Sjælland eller de sydlige Øer, og den har muligvis været opbevaret i en Kirke. I alt Fald beretter et sønderjysk Sagn senere, at Tanden havde ligget i Lunde Domkirke, og tilføjer en Beretning om, hvorledes Sigfrid slog to af Stærkodders Tænder ud i en Kamp. I Middelfart Kirke findes endnu Ben af en Hval, som blev fanget i Lillebælt i Aaret 1603, og Hvalknogler har ogsaa hængt i udenlandske Kirker, f. Eks. i Wittenberg Slotskirke og i Jüterborgk Nikolajkirke. I Birkerød Kirke ophængtes Henrik Gerners Fangelænker. I Rønne Kirke paa Bornholm laa indtil 1661 et eller flere »Stenbrød«, som skulde stamme fra en Bagning der i Byen under en Dyrtid 1592. Det forlød herom, at en Kone overfor en Tigger foregav at mangle Brød, idet hun sagde: »Gid hvert Brød, jeg har i Huset, maa blive til Sten«. Men hun havde netop en Bægt i

Ovnen, og Gud straffede hende derfor ved at forvandle hvert Brod til Sten. Hver Kirke paa Bornholm skal have faaet et af disse Stenbrod, der maatte kunne vise Menighederne, hvor galt det kan gaa den, der ikke giver den Fattige sin Skærv. Indtil Svenskekrigen hang i Herlev Kirke ved København en Pil, hvormed Kong Hans eller, som det ogsaa og utvivlsomt med større Ret hedder, Christian den Første i et Slag skulde være bleven saaret i Munden. Det fortaltes, at Kongen i det farlige Øjeblik paakaldte Treenighedens Beskyttelse, og derfor, da han slap med Tabet af et Par Tænder, lod Pilen hænge op i Herlev Kirke, der var viet til Treenigheden. Saafremt Pilen har været et Minde om Slaget ved Brunkebjerg, er det et ejendommeligt Træf, at ikke alene Treenigheden men ogsaa St. Jørgen, som Svenskerne anraabte i dette Slag, er afmalet mellem Herlev Kirkes Kalkmalerier fra Slutningen af det 15de Aarhundrede.

Naar Talen er om Rariteter i Kirker, saa er det vanskeligt at sætte Grænsen for det profane. De forskellige Genstande kunde have deres kirkelige Betydning, kunde tjene til Illustration for en Legende eller give Syn for Sagn. Pilen i Herlev maa betragtes som en Offergave i Lighed med de Fremstillinger af syge Lemmer eller de Krykker og Bandager, som blev efterladt af Valfartende paa hellige Steder.

Foruden den allerede omtalte Opbevaring af Vaaben, Arkiver, Biblioteker m. m. i Kirker forekommer ogsaa andre Former for profan Oplagring. I nogle Tilfælde har man herved fulgt en fast Sædvane paa Egnen, medens Kirken i andre blot tilfældigt er taget i Brug. — Til den førstnævnte Gruppe maa man henføre Opbevaringen af *Skibsudrustning og Fiskegarn* i Kirker paa de Tider af Aaret, da Fartøjerne var lagt op. Forholdet kendes fra Slutningen af det 16de Aarhundrede fra Kerteminde, hvor Borgers Skibssejl hang ved Sydsiden af Koret, og fra Middelfart, hvor der laa Fiskegarn i Kirken. Biskoppen besluttede ved Visitation at sætte Stopper for dette Uvæsen. Begge disse Byer havde Skipper- og Fiskerlav, der var organiseret efter middelalderlig Gildesskik og svarede særlige Ydelser til Kirkerne. Endvidere fra

Nibe samt Mariager, hvor der 1633 blev fastsat Afgiftstakster for Sejlenes og Redskabernes Opbevaring i Kirken Vinteren over. Her klagedes der over, at Folk kørte ind i Klosterkirken, naar Redskaberne hentedes eller afleveredes. Muligvis belyser disse Eksempler kun lokale Forhold, men skulde de vise sig som Levn af en tidligere almindelig Sædvane, saa maa der være Grund til at overveje, om der ikke har eksisteret en nærmere Forbindelse mellem Skibsudstyret og Vaabendepotet i Kirker. Efter at Udrustningen af Skibe i senere Middelalder til Dels var gledet over til de opvoksende Købsteder, kunde disse stille Skibe, der i Fredstid benyttedes i den almindelige Søfarts Tjeneste, saaledes som det ses fra Ribe, og Forholdene har næppe været anderledes i ældre Middelalder, da Ledingsskibene stilledes af Landbefolkningen. Endnu i det 16de Aarhundrede kan man paa Landet træffe Rester af den Søfart saavel ved Handel som ved Fiskeri, som maa have været den naturlige Basis for den gamle Ledingsordning. De Dele af Landbefolkningens Udrustning, der var kollektiv Ejendom, kan have været opbevaret i eller ved visse Kirker (p. 132).

Forskellig Oplagring. Danske Lov 2—22—73 lyder: »I Kirken maa ej indlægges nogen Lading eller Varer, men Kirkerne blive til den Brug de ere forordnede, saa at Præsterne kunne have Plads at forrette deres Embede, og Sognefolket maa have Rum at høre Prædiken. Gør nogen herimod, have Varerne forbrudt til Kirken«. Bestemmelsen forekommer tidligere i Recessen af 1643, hvor der dog læses: »Kronens Ladinge eller anden indkommen Rettighed«. Undtagelse gjorde dog Forordningen af 21. Marts 1705, hvorved det blev tilladt at lægge Strandingsgods paa Kirkens Loft eller i Taarnet.

Det synes i nogle Egne at have været fast Sædvane at oplagre Naturalieydelser i Kirken; dette gælder i det mindste Ydelser til Kirke og Gejstlighed. I Middelalderen blev som bekendt adskillige Naturalieydelser erlagt i selve Kirken, ligesom det op mod vor egen Tid er sket med Pengeofferet, og ved enkelte af disse Afleveringer kunde der finde kirkelige Handlinger Sted, f. Eks. Vielse af Levnedsmidler. Skikke af denne Art lod sig

ikke saa let udrydde ved Reformationen. Fisk, Smør, Brød eller Ost og anden Smaaredsel er endnu længe efter Reformationen hist og her afleveret i Vaabenhusene, f. Eks. i Agger Sogn 1692. Ogsaa Tiende kunde lægges i Kirken. Omkring 1600 blev Boghvedetienden i Faarevejle Sogn baaret ind ved Alteret og dér skiftet mellem Kirke og Præst. Kirkens utærskede Korntiende blev vel som Regel leveret i Kirke- eller Tiendeladerne, medens saadanne var i Brug, men der er dog Eksempler paa, at det aftærskede Korn blev lagt i Kirken, hvorfra det efterhaanden afhændedes. Det var ifølge Degnen L. Høyer Tilfældet i Grevinge Sogn paa Sjælland, hvor Kornet laa paa Vaabenhusloftet. 1647 omtales Tiendekornet paa Nørre Sundby Vaabenhusloft. De øvre Stokværker, som man kan træffe paa Vaabenhuse, især i Aarhus-Randersegnen men ogsaa andetsteds i Landet, kan ligesom andre Vaabenhuses høje Styrterum være bestemt til Oplagring af lignende Ydelser, selvom de ogsaa kunde tjene andre Formaal. Undertiden kunde en Kirke ligefrem udleje Magasinrum, og man havde Betegnelsen Kirkeleje for den derfor erlagte Betaling. 1698 var Hvorup Kirkeloft udlejet til Kornmagasin.

Under saadanne Forhold tog Kirkeejeren eller anden beføjet Person det ikke altid saa nøje med, hvad han lod sætte paa Kirkeloftet, og hvis det kneb, tog han Skibet med til Hjælp. 1657 henlaa Kongens og Lensmandens Korn i Skive Kirke. I Slutningen af det 17de Aarhundrede havde Frisenvold Landgildekorn liggende paa Ørum Vaabenhusloft og som det synes ogsaa i andre Kirker. Ved Bispevisitats i Sønder Resen 1722 fandtes i Taarnet en Del Skaftkorn, som tilhørte en af Patronens Bønder. 1737 klagede Præsten i Selde over Kirkeejeren, Herlov Stjernholm til Kjældgaard, fordi han vanhelligede Kirken med sine Havredynger ved Døbefonten; til sit Forsvar hævdede Herremanden, at Havren dog ogsaa var en Guds Gave. — Det blev naturligvis ikke ved Kornoplæg alene. 1708 havde Herredsfoged Claus Jensen bemægtiget sig Galten Kirketaarn til Ho- og Kornmagasin, ligesom han havde bygget sig et Hus paa Kirkegaarden og benyttede den viede Jord til Fold for sine Kreaturer, saa disse endog gik ind i Vaabehuset. 1552 omtales nogle Sække Humle, som

var ankommet til Middelfart for Kongens Regning, og som var indsat i Kirken eller andetsteds i Byen. 1599 laa Tømmer til en Laurits Brokkenhuus tilhørende Bygning i Tved Kirke paa Fyn, og samtidig laa der noget Hø i Taarnrummet. Særlig galt var det i Uggerslev Kirke, hvor Hans Norbys Enke, Fru Anne Oldeland, holdt Oplag af Mel. Under en Brudevielse kom hendes Folk ind i Kirken med Sække og Skæppemaal for at maale Mel af en Bing, hvorved de forstyrrede den kirkelige Handling i den Grad, at Præst og Brudefolk maatte fortrække til Kirkegaarden og Vielsen forrettes der. 1567 dømtes Anne Oldeland, som for øvrigt ogsaa ved anden Lejlighed viste sig yderst udæskende overfor Gejstligheden, til at fjerne sine Melbunge fra Kirken. Ribe Købsted opbevarede omkring 1550 sin Pælebuk om end ikke i selve Domkirken saa dog i dens Omgang omkring Lindegaarden, hvor de gejstlige Processioner i den katolske Tid havde haft deres Gang. I Slutningen af 18de Aarhundrede anbragte Kammerherre Schinkel fire tomme Ligkister, som han havde været saa forsynlig at anskaffe til Familiens senere Brug, i Finderup Kirke, og muligvis har han ment, at de ikke kunde falde under Lovens »Ladinge eller Varer«. Da de tog Plads op paa Kirkegulvet, var Præsten dog af en anden Mening og paaberaabte sig Lovens Bestemmelse, da han fik Lejlighed til at beklage sig ved Besvarelsen af Cirkulære af 24. September 1791 vedrørende Kirkernes Tilstand og Renholdning. — Ogsaa fra sen Tid kan hentes Eksempler: I Nykøbing paa Mors erindres det, at en Bogbinder tørrede sine Skind i Kirketaarnet, i Svendborg, at en Købmand gemte Smuglergods paa Nikolaj Kirkeloft, hvortil han som Genbo havde let Adgang gennem en Luge i Gavlen.

Ogsaa Præsterne selv kunde undertiden misbruge Kirkerne til Oplag. I Slutningen af det 16de Aarhundrede havde Præsten i Skaarup paa Fyn Øl og hans Medbroder i Gudme Hø liggende i Taarnet. Det kølige Rum indenfor Kirkens Mure har naturligvis fristet til at oplægge Ølankre deri, hvorfor Meddelere af Sagnet om Marsk Stigs Begravelse og lignende Sagn ejheller har fundet det paafaldende, at Præstens Pige blev sendt over i Kirken efter Solnedgang for at hente Øl. — I Nautrup fik Præsten en Ydelse

af 10 Ol Sild af hvert Sildevaad, og det hed sig, at han lod dem røge og gemte dem paa Kirkeloftet.

Ligeledes kunde en Degn se sit Snit til at bringe nogle af sine Ejendele i Hus i Kirken. Da Arkivtegner Søren Abildgaard i 1770erne besøgte Vinderslev, noterede han, at Skoleholder Hans Lundum, der tillige var Birkeskriver og drev Handel i Kompagni med en anden Mand, havde Oplagsvarer i Kirken. Saa sent som 1838 havde Degnen i Gassum Fourage paa Kirkeloftet, Tønder, Kar og Plovtoj i Kirken og Hørbryder, Dejtrug, Tjærebøtter m. m. i Vaabenhuset.

(Sluttes.)

FYNS FOLKETAL UNDER KARL GUSTAV-KRIGENE.

»*Marte regnante, frigit Venus*«.

»Her ser ud, som om Svenskerne har været her«, siger man endnu den dag i dag paa Fyn, naar man vil betegne den fuldkomne uorden og odelæggelse, og utallige er de fortællinger og sagn, der gaar om Svenskernes og de Allierede troppers vilde færden her paa øen. *Vedel Simonsen* har i sine samlinger en mængde beretninger herom, der er blevet brugt i senere tiders sognebeskrivelser. I det hele taget er Svenskekrigene et meget yndet emne i alle amtssamfundenes aarbøger og andre lokalhistoriske arbejder, saa almindelige, at det vil være overflødigt at henvise til de enkelte steder. Den fyldigste og betydeligste skildring er vel Chr. Villads Christensens »De jydske Kirkebøgers Bidrag til Belysning af Krigen i Jylland 1657—59«. (Hist. Tidsskr. 6. V. 1919).

Som regel har fortællerne naturligt nok beskæftiget sig med de dramatiske begivenheder som mord og plyndringer, men kun sjældent er der gjort forsøg paa gennem tal at paavise, hvor store ødelæggelserne var, og en samlet fremstilling av krigenes følger for landet i økonomisk henseende findes ikke. Professor *Fabri-*